

به نام خداوند جان و خرد   **کزین برتر اندیشه برنگذرد**

وزارت علوم، تحقیقات و فناوری

دانشکده هنر و معماری

پایان نامه کارشناسی ارشد نقاشی

ماهیت نمادین رنگ در مضامین اساطیری شاهنامه فردوسی

نگارش

صدف شیخ صراف

اساتید راهنما

دکتر عباس نامجو

دکتر جواد علیمحمدی اردکانی

بهمن ماه ۱۳۹۳

تقدیم به:

پدر و مادر عزیز و بزرگوارم

که علیرغم تحمل سختی‌ها و دشواری‌های فراوان و با حمایت‌های همه جانبه مسیر پرپیچ و

خم کسب دانش و معرفت را برایم هموار نمودند.

تقدیم به برادرم

که همواره در طول تحصیل متحمل زحماتم بود و تکیه‌گاه من در مواجهه با مشکلات و

وجودش مایه دلگرمی من بود.

تقدیم به استاد گرانقدر دوران کودکی‌ام

سرکار خانم مرضیه طاهری شیرازی

تقدیم به دوستم مریم فلاح

که در تمام این لحظات کنارم بود و از هیچ کمکی دریغ نکرد.

تشکر و قدردانی

شکر شایان نثار ایزد منان که توفیق را رفیق راهم ساخت تا این پایان نامه را به پایان
برسانم. از استاد گرانقدر جناب آقای دکتر نامجو استاد راهنمای نظری و جناب آقای دکتر
علیمحمدی اردکانی استاد راهنمای عملی که همواره نگارنده را مورد لطف و محبت خود
قرار داده‌اند، کمال تشکر را دارم.

چکیده:

پژوهش حاضر به مطالعه ماهیت نمادین رنگ در مضامین اساطیری شاهنامه فردوسی پرداخته است. بکارگیری عنصر رنگ در ساختار شعری و تجسمی در شاهنامه فردوسی از جنبه‌های زیباسازی اثر ادبی، تناسب رنگ با فضای حماسی و اسطوره‌ای شاهنامه و معنای نمادین، مورد تحلیل و بررسی قرار گرفته شده است. چگونگی بهره بردن فردوسی از عنصر رنگ در شاهنامه و ارتباط بین رنگ‌ها و معنای نمادین آن‌ها و مضامین اساطیری، پرسش‌هایی هستند که در این پژوهش به آن‌ها پرداخته شده است. بررسی نمادشناسی رنگ در مضامین اساطیری به منظور شناخت عمیق‌تر اساطیر و بازشناسی ابعاد پنهان مضامین اساطیری از اهداف این پژوهش بوده است. در این پژوهش ابیات رنگی مربوط به بخش مضامین اساطیری شاهنامه مطالعه و واژگان رنگی دسته‌بندی شدند و اطلاعات ضروری تحقیق از روش توصیفی-تحلیلی که شامل مطالعه اسنادی است، جمع‌آوری شده است. بطور کلی یافته‌های این پژوهش به استخراج واژگان رنگی و جانشینان رنگی، موارد کاربرد و تعداد دفعات کاربرد هر رنگ منجر شد و در پی آن پیوندی میان معنای نمادین رنگ‌ها با مضامین اساطیری برقرار گردید. نتایج تحقیق نشان می‌دهد که فردوسی رنگ را نه از آن جهت که فقط رنگ را بکار ببرد، بلکه به عنوان عنصری برای انتقال حس و بیان تصاویر از آن بهره برده است و آن را متناسب با مضامین اساطیری و معنای نمادین رنگ بکار گرفته است.

واژگان کلیدی: اسطوره، رنگ، شاهنامه فردوسی، شاهنامه‌نگاری

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱	فصل اول- مقدمه و کلیات
۲	۱-۱- مقدمه
۳	۲-۱- بیان مسئله
۵	۳-۱- سوالات اصلی
۵	۴-۱- فرضیات
۶	۵-۱- اهداف
۶	۶-۱- اهمیت و ضرورت تحقیق
۷	۷-۱- پیشینه تحقیق
۷	مقالات
۹	پایان نامه
۱۰	کتاب
۱۱	۸-۱- روش تحقیق
۱۱	۹-۱- زمان بندی
۱۲	فصل دوم- تحلیلی از چیستی و مفهوم اسطوره
۱۳	۱-۲- واژه شناسی اسطوره
۱۳	۲-۲- تعریف اسطوره و کارکردهای آن
۱۶	۳-۲- زمان و مکان در اسطوره
۱۶	۴-۲- جلوه‌های اسطوره
۱۷	۵-۲- انواع اساطیر
۱۷	۱-۵-۲- اساطیر ریشه و بن
۱۷	۲-۵-۲- اساطیر رستاخیزی
۱۷	۳-۵-۲- اساطیر ایزدان و باشندگان متعال
۱۸	۴-۵-۲- اساطیر پهلوانان
۱۸	۵-۵-۲- اساطیر جانوران و گیاهان
۱۸	۶-۲- اساطیر در شاهنامه فردوسی
۲۱	۷-۲- ارتباط اسطوره و نماد
۲۶	۸-۲- ماهیت نمادین داستانهای شاهنامه
۲۸	۱-۸-۲- نمادهای بخش اساطیری شاهنامه فردوسی
۳۰	۲-۸-۲- نمادها و کردارهای نمادین طبیعی
۳۲	۳-۸-۲- نمادها و کردارهای نمادین مابعدالطبیعی
۳۲	۴-۸-۲- شخصیت‌های اسطوره‌ای و نمادین

۳۳	..... کیومرث ۱-۴-۸-۲
۳۴	..... هوشنگ ۲-۴-۸-۲
۳۵	..... طهمورث ۳-۴-۸-۲
۳۶	..... جمشید ۴-۴-۸-۲
۳۸	..... ضحاک ۵-۴-۸-۲
۴۲	..... فریدون ۶-۴-۸-۲
۴۵	..... کاوه آهنگر ۷-۴-۸-۲

فصل سوم- رنگ در شاهنامه فردوسی ۴۸

۴۹	..... ارزش ادبی شاهنامه ۱-۳
۵۰	..... موضوع شاهنامه ۲-۳
۵۲	..... ساختار تصاویر شعری شاهنامه ۳-۳
۵۶	..... ماهیت نمادین رنگ ۴-۳
۵۸	..... تناسب رنگ‌ها در صور خیال و فضای حماسی شاهنامه ۵-۳
۶۲	..... تناسب رنگ اسب‌ها ۶-۳
۶۲	..... اسب زرد: (سمند) ۱-۶-۳
۶۳	..... اسب سیاه: (شبدیز) ۲-۶-۳
۶۳	..... اسب سفید: ۳-۶-۳
۶۴	..... اسب سرخ: (بورابرش، بور) ۴-۶-۳
۶۵	..... گلرنگ: ۵-۶-۳
۶۵	..... تناسب رنگ درفش‌ها و خیمه‌ها ۷-۳
۶۸	..... بسامد و ازگان رنگی در شاهنامه ۸-۳
۷۰	..... رنگ سیاه ۱-۸-۳
۷۰	..... موارد کاربرد واژه سیاه ۱-۱-۸-۳
۷۴	..... موارد کاربرد واژه آبنوس ۲-۱-۸-۳
۷۵	..... موارد کاربرد واژه قیرگون و قار ۳-۱-۸-۳
۷۶	..... موارد کاربرد واژه عنبر ۴-۱-۸-۳
۷۶	..... موارد کاربرد واژه نیل ۵-۱-۸-۳
۷۶	..... موارد کاربرد واژه پرزاغ ۶-۱-۸-۳
۷۷	..... موارد کاربرد واژه کف ۷-۱-۸-۳
۷۷	..... موارد کاربرد واژه غالبه ۸-۱-۸-۳
۷۷	..... موارد کاربرد واژه کبود ۹-۱-۸-۳
۷۸	..... موارد کاربرد واژه لآژورد (لاجورد) ۱۰-۱-۸-۳
۷۹	..... موارد کاربرد واژه پیروزه ۱۱-۱-۸-۳
۸۰	..... موارد کاربرد واژه مشک ۱۲-۱-۸-۳

۸۱	..... ۱۳-۱-۸-۳- موارد کاربرد واژه شیدیز
۸۱	..... ۱۴-۱-۸-۳- موارد کاربرد واژه شب
۸۲	..... ۱۵-۱-۸-۳- موارد کاربرد واژه تیره
۸۳	..... ۱۶-۱-۸-۳- موارد کاربرد واژه تیرمگون
۸۳	..... ۱۷-۱-۸-۳- موارد کاربرد واژه تاریک
۸۳	..... ۱۸-۱-۸-۳- موارد کاربرد واژه تیرگی
۸۴	..... ۱۹-۱-۸-۳- موارد کاربرد واژه تار
۸۴	..... ۲-۸-۳- رنگ سرخ
۸۵	..... ۱-۲-۸-۳- موارد کاربرد واژه سرخ
۸۶	..... ۲-۲-۸-۳- موارد کاربرد واژه لاله
۸۷	..... ۳-۲-۸-۳- موارد کاربرد واژه بیجاده
۸۷	..... ۴-۲-۸-۳- موارد کاربرد واژه نار و ناردان
۸۷	..... ۵-۲-۸-۳- موارد کاربرد واژه عناب
۸۸	..... ۶-۲-۸-۳- موارد کاربرد واژه معصفر
۸۸	..... ۷-۲-۸-۳- موارد کاربرد واژه وشی
۸۸	..... ۸-۲-۸-۳- موارد کاربرد واژه لعلفام
۸۸	..... ۹-۲-۸-۳- موارد کاربرد واژه لعل
۸۹	..... ۱۰-۲-۸-۳- موارد کاربرد واژه شنگرف
۸۹	..... ۱۱-۲-۸-۳- موارد کاربرد واژه مرجان
۸۹	..... ۱۲-۲-۸-۳- موارد کاربرد واژه بور
۸۹	..... ۱۳-۲-۸-۳- موارد کاربرد واژه بسد
۹۰	..... ۱۴-۲-۸-۳- موارد کاربرد واژه عقیق
۹۰	..... ۱۵-۲-۸-۳- موارد کاربرد واژه گلرنگ
۹۰	..... ۱۶-۲-۸-۳- موارد کاربرد واژه گلبرگ
۹۰	..... ۱۷-۲-۸-۳- موارد کاربرد واژه گلنار
۹۱	..... ۱۸-۲-۸-۳- موارد کاربرد واژه گلنارگون
۹۱	..... ۱۹-۲-۸-۳- موارد کاربرد واژه گل
۹۱	..... ۲۰-۲-۸-۳- موارد کاربرد واژه خون
۹۳	..... ۲۱-۲-۸-۳- موارد کاربرد واژه یاقوت
۹۴	..... ۲۲-۲-۸-۳- موارد کاربرد واژه دیبا
۹۴	..... ۲۳-۲-۸-۳- موارد کاربرد واژه ارغوان
۹۵	..... ۳-۸-۳- رنگ سپید
۹۵	..... ۱-۳-۸-۳- موارد کاربرد واژه سپید
۹۶	..... ۲-۳-۸-۳- موارد کاربرد واژه روز
۹۶	..... ۳-۳-۸-۳- موارد کاربرد واژه خنگ

۹۷	موارد کاربرد واژه سمن.....	۳-۸-۴
۹۷	موارد کاربرد واژه خوشاب.....	۳-۸-۵
۹۷	موارد کاربرد واژه عاج.....	۳-۸-۶
۹۸	موارد کاربرد واژه کافور.....	۳-۸-۷
۹۸	موارد کاربرد واژه سیم.....	۳-۸-۸
۹۸	موارد کاربرد واژه سیمین.....	۳-۸-۹
۱۰۰	موارد کاربرد واژه خورشید.....	۳-۸-۱۰
۱۰۱	رنگ زرین.....	۳-۸-۴
۱۰۲	موارد کاربرد واژه زرین.....	۳-۸-۱۰
۱۰۵	موارد کاربرد واژه زر.....	۳-۸-۲
۱۰۹	موارد کاربرد واژه زرینه، زربفت، زرنگار.....	۳-۸-۳
۱۱۰	رنگ زرد.....	۳-۸-۵
۱۱۰	موارد کاربرد واژه زرد.....	۳-۸-۱۰
۱۱۱	موارد کاربرد واژه بادرنگ.....	۳-۸-۲
۱۱۱	موارد کاربرد واژه سندروس.....	۳-۸-۳
۱۱۱	موارد کاربرد واژه زعفران.....	۳-۸-۴
۱۱۱	موارد کاربرد واژه سمند.....	۳-۸-۵
۱۱۱	موارد کاربرد واژه زردفام.....	۳-۸-۶
۱۱۲	رنگ سبز.....	۳-۸-۶
۱۱۲	موارد کاربرد واژه سبز.....	۳-۸-۱۰
۱۱۲	موارد کاربرد واژه زبرجد.....	۳-۸-۲
۱۱۳	رنگ بنفش.....	۳-۸-۷
۱۱۳	واژه رنگ.....	۳-۸-۸
۱۱۳	موارد کاربرد واژه رنگین.....	۳-۸-۱۰
۱۱۴	موارد کاربرد واژه رنگ.....	۳-۸-۲
۱۱۴	واژه طاووس.....	۳-۸-۹
۱۱۴	واژه پشت‌پلنگ.....	۳-۸-۱۰
۱۱۶	فصل چهارم - نتیجه گیری	
۱۲۲	فهرست منابع.....	

فهرست جداول

صفحه	عنوان
۵۸	جدول ۳-۱- ماهیت نمادین رنگ ها .....
۱۱۵	جدول ۳-۲- رنگ واژه های بکار رفته در مضامین اساطیری شاهنامه و موارد کاربرد آن ها .....
۱۱۹	جدول ۴-۱- رنگ واژه های بکار رفته در مضامین اساطیری شاهنامه و جانشینان رنگی آن ها .....
	جدول ۴-۲- تعداد دفعات کاربرد واژگان رنگی با احتساب جانشینان رنگی آن ها به ترتیب بسامد کاربردشان در مضامین اساطیری شاهنامه .....
۱۲۰	

فصل اول

مقدمه و کلیات

۱-۱- مقدمه

ادبیات فارسی گنجینه‌ای است که از لحاظ کیفیت و کمیت از ارزش والایی برخوردار می‌باشد و همواره مورد توجه و پژوهش محققان داخلی و خارجی قرار گرفته است. در این میان شاهنامه فردوسی از دفاتر بزرگ و ارزشمند شعر فارسی است که جایگاه والا و ماندگاری و پویایی آن بر همگان آشکار است. شاهنامه فردوسی اثری است که می‌توان عناصر خیال متنوعی را در آن بازیابی کرد که همگی در تداعی تصاویر و تجسم بخشیدن به فضای این اثر ادبی نقشی مهم ایفا می‌کنند، که از این میان عنصر رنگ از جایگاه ویژه‌ای برخوردار می‌باشد و از آنجا که این اثر گرانمایه مورد توجه بسیاری از محققین و شاهنامه پژوهان قرار گرفته است و هر یک از زاویه‌ای خاص به آن نگریسته‌اند، این خود می‌تواند گویای عمق، گستردگی و ابعاد متنوع این اثر جاودانه باشد. از این رو در این پژوهش، شاهنامه فردوسی از میان آثار ادبی انتخاب و مورد مطالعه واقع شده است. از طرفی اسطوره‌شناسی یکی از مباحث مهم شاهنامه‌شناسی به‌شمار می‌رود و از طرفی دیگر عنصر رنگ، یکی از عناصری است که در بخش مضامین اساطیری شاهنامه حضوری قابل توجه دارد، لذا در این پژوهش سعی بر آن بوده است تا به چگونگی استفاده فردوسی از عنصر رنگ و ارتباط میان مضامین اساطیری با معنای نمادین رنگ‌ها پاسخ داده شود تا از این طریق بتوان به شناخت و تحلیلی جامع از اساطیر و گذشته فرهنگ ایرانیان دست یافت. علاقه نگارنده به آشنایی با فرهنگ و تمدن ایران زمین که در اثر عظیم شاهنامه

فردوسی به خوبی گرد آمده است، علت انتخاب این موضوع می‌باشد. این پژوهش در ۵ فصل تنظیم گردیده است. فصل اول به کلیات طرح تحقیق نظر دارد. فصل دوم در پاسخ به چیستی و مفهوم اسطوره، انواع اسطوره، مضامین اساطیری در شاهنامه فردوسی و نمادهای مربوط به آن شکل گرفته است و در فصل سوم به شاهنامه و شاهنامه‌نگاری‌ها پرداخته شده است. در فصل چهارم، بخش اصلی این پژوهش، رنگ در شاهنامه با ارائه مصداق‌هایی از ابیات مربوط به مضامین اساطیری شاهنامه به طور مفصل مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته است و در آن تعداد واژگان رنگی بکار رفته در متن و تعداد دفعات کاربرد آن‌ها معین گردیده است. اهمیت فراهم کردن چنین فهرستی از واژگان رنگی از آن جهت حائز اهمیت می‌باشد که ما را با واژگان بکار رفته توسط فردوسی آشنا می‌سازد و از این طریق به بیشترین و کمترین بسامد واژگان دست می‌یابیم. البته لازم به ذکر است که فراهم آوردن چنین فهرستی کار آسانی نیست، زیرا توانایی خواندن صحیح متن شاهنامه، شناسایی واژگان رنگی و دقت در تفاوت‌های معنایی و دسته‌بندی واژگان و یادداشت شماره صفحه و شماره ابیات برای هر واژه به دقت، از لازمه‌های این بخش است. در فصل پنجم نیز بر اساس اطلاعات موجود به ارائه‌ی نتیجه‌گیری نهایی از این پژوهش پرداخته شده است.

۱-۲- بیان مسئله

شاهنامه اثر حکیم ابوالقاسم فردوسی، شاهکار حماسی زبان فارسی و حماسه‌ی ملی ایرانیان و نیز بزرگترین سند هویت ایشان است. فردوسی از عنصر رنگ در زیباسازی فضای اثر ادبی خود به شایستگی بهره برده است و رنگ را نه برای این که رنگ را بکار ببرد، بلکه برای انتقال حس و بیان تصاویر از آن سود جسته است. رنگ از عناصر برجسته‌ای است که در زیباسازی روایات توصیفی، تصاویرحسی، تجسمی و بصری شاهنامه مؤثر واقع شده است. تجلی رنگ در بخش حماسه‌های اساطیری شاهنامه نشان از بکارگیری دقیق و آگاهانه رنگ متناسب با معنای نمادین آن، شخصیت‌ها و اشیای گوناگون دارد. و از این جهت می‌توان پیوندی میان معنای نمادین رنگ‌ها و اسطوره‌ها و

باورهایی که هنوز کارکرد اجتماعی خود را در جامعه امروزی حفظ کرده‌اند، برقرار کرد. بطور کلی رنگ در آفرینش صورخیال و روایات توصیفی شاهنامه نقش بارزی دارد. در واقع رنگ، عامل تداعی تصویرهاست و دایره‌ی لغوی فردوسی از نظر توجه به رنگ‌ها و تفاوت آن‌ها با یکدیگر شاید وسیع‌ترین دایره‌ی لغوی رنگ در شعر فارسی باشد. چرا که او در مقایسه با شاعران دیگر عنصر رنگ را با دقت بیشتری مورد نظر قرار داده است.

آنچه در این رساله مبنای تحقیق واقع شده است، کاربرد و ماهیت عنصر رنگ توسط این حماسه‌سرای بزرگ ایرانی است. عنصری که نقش تعیین‌کننده‌ای در شکل‌گیری این اثر دارد. در شاهنامه فردوسی با بررسی رنگ از دیدگاه‌های مختلف آن، اسطوره‌ای، نمادین، روان‌شناسی و نیز ارائه تحلیل‌های آماری و زیبایی‌شناسانه آن می‌توان تجلی رنگ را از جنبه‌های گوناگون پی گرفت.

در گذشته، رنگ با توجه به مفاهیم سمبلیک آن برای نشان دادن طبقات اجتماعی و مذهبی و یا برای بیان عقاید اساطیری بکار گرفته می‌شد. رنگ، عنصر ویژه‌ای است که نقش مهمی در پدیده‌های مختلف، انسان‌ها، طبیعت و جوامع گوناگون برعهده دارد. از این رو هنرمندان از زبان رنگ، بعنوان ابزاری در جهت نشان دادن درونیات خویش و القای بهتر بسیاری از حالات مختلف بهره جسته‌اند. با کمی تأمل در می‌یابیم که نمود عنصر رنگ را نه تنها در آثار هنرمندان، بلکه از گذشته‌های بسیار دور، در ابزار، لباس‌ها و غیره برای نمایش باورها و رسوم اقشار مختلف جامعه می‌توان مشاهده کرد و این کارکرد اجتماعی همچنان ادامه دارد. به دنبال بررسی معنای نمادین رنگ‌ها می‌توان به مفاهیم و راز و رمزهایی پی برد که موجب می‌شوند تا پیوند این متن عظیم حماسی با اسطوره‌ها و باورهای ملل دیگر آشکارتر گردد، چرا که اسطوره‌ها مملو از مفاهیم نمادین و رمزآمیز هستند که اغلب با معنای نمادین رنگ‌ها پیوند می‌خورند. از این رو می‌توان با زاویه دید و نگرشی متفاوت به مطالعه‌ی ویژگی-های رنگ‌ها پرداخت و در پی آن روابط میان معنای نمادین رنگ‌ها و اساطیر را کشف نمود. از این رو مضامین اساطیری مبنای مطالعه موردی واقع شده‌اند چرا که مهم‌ترین مبحث شاهنامه‌شناسی تجلی اسطوره و اساطیر فرهنگ ایرانی در شاهنامه است.

بخش اساطیری شاهنامه شامل داستان‌هایی چون داستان کیومرث، هوشنگ، طهمورث، جمشید، ضحاک و فریدون، منوچهر، نوذر، زوطهماسب و گرشاسپ است که بنابر کاربرد رنگ در این داستان‌ها به تحلیل آن‌ها می‌پردازیم تا بتوانیم به شناختی عمیق از شاهنامه و به تبع آن از باورها و رسوم کهن ایران زمین دست یابیم.

۱-۳- سوالات اصلی

۱. چه ارتباطی بین رنگ‌ها و معنای نمادین آن‌ها در شاهنامه فردوسی وجود دارد؟
۲. چه ارتباطی ما بین رنگ‌های بکار رفته در شاهنامه و مضامین اساطیری وجود دارد؟
۳. فردوسی چگونه از عنصر رنگ در شاهنامه سود جسته است؟

۱-۴- فرضیات

۱. رنگ‌ها با توجه به مفاهیم سمبلیک آن‌ها برای نشان دادن طبقات اجتماعی، مذهبی، در ابزار و اشیای مختلفی چون درفش، دیبا، سپر، جواهرات و لباس‌ها و غیره متناسب با باورها و رسوم اقشار مختلف بکار می‌روند و می‌توانند ما را در جهت بازشناسی لایه‌های پنهان شخصیت‌های گوناگون شاهنامه و رمزگشایی از آن‌ها یاری رسانند.
۲. رنگ، نقش ویژه‌ای را در بخش اساطیری شاهنامه ایفا می‌کند و به عنوان عنصر اصلی در بسترهای داستانی مختلف بیانگری خاص خود را دارد. تنوع گسترده‌ی صور خیال در بخش اساطیری شاهنامه نسبت به سایر داستان‌ها، موجب افزایش جنبه‌ی تصویری آن‌ها شده است که این خصوصیت با عنصر رنگ نمود بیشتری یافته است.
۳. فردوسی از عنصر رنگ در زیباسازی فضای اثر ادبی خود، انتقال حس، القاء حالت‌ها و لحظه‌های مختلف و بیان تصاویر بهره برده است.

۱-۵- اهداف

از مهمترین اهداف این پژوهش، تحلیل و بررسی نمادشناسی عنصر رنگ در شاهنامه می‌باشد تا از این طریق روابط معناداری بین معنای نمادین رنگ‌ها و مضامین اساطیری در شاهنامه برقرار گردد. از آنجا که اساطیر از مهمترین مباحث شاهنامه شناسی به‌شمار می‌رود و کمتر مورد توجه پژوهشگران قرار گرفته است، لذا محقق سعی بر آن دارد تا از منظر نمادشناسی به تحلیل و شناخت عمیق‌تر اساطیر دست یابد.

۱-۶- اهمیت و ضرورت تحقیق

اساطیر یک ملت با ویژگی‌های کلی و جزئی خود، بازتابنده، شارح و کاشف تصویر منحصر به فرد آن ملت هستند. بدین گونه، مطالعه‌ی اساطیر، چه از لحاظ فرد فرد جامعه و چه از لحاظ کل فرهنگ بشری بسیار اهمیت دارد. از سودمندی‌های شناخت اساطیر هر ملت این است که مطالعه‌ی آن‌ها، ما را در جهت شناخت عمیق‌تر تاریخ تمدن، فرهنگ، اندیشه و سیر پیشرفت آن ملت یاری می‌رساند و در میان شاعران فارسی، فردوسی به عنوان نماینده‌ی اساطیر ایرانی شناخته می‌شود. لذا در این پژوهش، شاهنامه فردوسی از میان دفاتر شعر فارسی انتخاب و مورد مطالعه واقع شده است. بطور کلی در بخش اساطیری شاهنامه صور خیال وسیع‌تر است و به همین ترتیب جنبه‌های هنری و تصویری شعر نیز از تنوع بیشتری برخوردار است. در همه‌ی تصاویر تشبیهی شاهنامه، عنصر رنگ محور اصلی تداعی تصاویر می‌باشد. لذا با بررسی عنصر رنگ از دیدگاه سمبلیک، مفاهیم رنگ‌ها آشکارتر می‌گردند و در پیوند با اساطیر در ارائه مفاهیم مختلف قابل بررسی هستند. چرا که رنگ‌های نمادین بنا بر عوامل متعددی چون آب و هوا، آداب و رسوم، باورهای کهن مدام در حال تغییر و تحول هستند.

۱-۷- پیشینه تحقیق

بر اساس منابع موجود در دسترس پژوهشگر پیشینه‌هایی که تاکنون یافت شد به شرح زیر می‌باشند. لازم به توضیح است که بر اساس اعتبار علمی پیشینه‌ها ابتدا مقالات، سپس پایان‌نامه‌ها و کتب معرفی می‌شوند.

مقالات

۱. احمدیان، لیلا، (۱۳۸۶)، در مقاله‌ی کارکرد رنگ در شاهنامه فردوسی با تکیه بر سیاه و سفید، مجله ادب پژوهی، شماره ۲، صفحات ۱۴۳-۱۶۶، از میان رنگ‌های گوناگون شاهنامه، چگونگی استفاده فردوسی از رنگ‌های سیاه و سفید و ویژگی‌های آن‌ها را بررسی کرده است. او به این نتیجه دست یافت که با بررسی آماری رنگ واژه‌ها، رنگ‌های بی فام شامل ۲۸۲۳ واژه هستند که نشان می‌دهد درجه نگاه فردوسی به کرانه هستی، سیاه و سفید است و فردوسی رنگ‌ها را با توجه به معنای نمادین و روان‌شناسی آن‌ها بکار گرفته است.
۲. باباهادی، سهیلا، (۱۳۷۵)، در مقاله‌ی رنگ در شاهنامه (داستان رستم و سهراب)، مجله هنر، شماره ۳۲، صفحات ۴۸۸-۴۹۵، به تعریفی از فردوسی و محتوای شاهنامه و داستان رستم و سهراب اشاره می‌کند. داستان رستم و سهراب مطالعه‌ی موردی این پژوهش واقع شده است که با بررسی رنگ‌ها این نتیجه حاصل شد که عناصر رنگی بکار رفته در این داستان در موقعیت‌های مختلف داستانی معناهای متفاوتی را القا می‌کنند که به ترتیب بیشترین میزان کاربرد عبارتند از: زرد (۵۸ بار)، سیاه (۴۸ بار)، سفید (۲۹ بار)، سرخ (۲۹ بار)، رنگ‌های مکمل و لاجوردی (۵ بار)، سبز (۴ بار).
۳. جودی نعمتی، اکرم، (۱۳۸۷)، در مقاله‌ای با عنوان تناسب رنگ‌ها در صورخیال و هسته روایی شاهنامه، مجله پژوهش زبان و ادبیات فارسی، شماره ۱۱، صفحات ۵۷-۸۲، چگونگی بکارگیری رنگ را در صورخیال فردوسی و توجه شاعر را به تناسب و هماهنگی رنگ‌ها با هسته‌ی روایی

شاهنامه بررسی کرده است و به این نتیجه رسیده است که رابطه معناداری میان کاربرد رنگ با مضمون، حوادث و وقایع داستان‌ها وجود دارد، از این رو تناسب رنگ با اسب‌ها، درفش‌ها و خیمه‌ها و فضای حماسی شاهنامه مورد مطالعه قرار گرفته است. بدین صورت که رنگ اسب پهلوانان در موارد متعدد با هسته روایی داستان و اتیمولوژی نام صاحبانشان ارتباط دارد و به پیگیری پیام داستان کمک می‌کند و هر پهلوان درفشی با رنگ و نقش مخصوص خود دارد و رنگ اسب‌ها، درفش‌ها و خیمه‌ها در برخی موارد قابلیت تفسیر نمادین دارند. همچنین بسامد رنگ‌های بکار رفته در شاهنامه ۵۳/۶۹٪ است که به مناسبت فضای حماسه و جنگ به رنگ‌های سرد و تیره تعلق دارد و رنگ سیاه در این میان بیشترین میزان کاربرد را به خود اختصاص داده است.

۴. روشن، امین، (۱۳۸۵)، در مقاله‌ی رنگ در شاهنامه، نشریه حافظ، شماره ۲۷، صفحات ۶۷-۷۰، به ذکر خلاصه‌ای از نمونه‌های داستان‌های شاهنامه که عنصر رنگ در آن‌ها دخیل بوده است، می‌پردازد. او مفهوم مختلف کاربرد رنگ در شاهنامه را با بررسی رنگ‌های سپید، سیاه، سرخ، سبز، زرد را به طور مختصر مورد بررسی قرار داده است و به این نتیجه رسید که اولین مفهوم کاربرد رنگ در اشعار فردوسی در چارچوب ذات کلمه رنگ بکار رفته و رنگ خاصی را القا نمی‌کند. دومین مفهوم کاربرد رنگ این است که به معنای حيله و دستان تجلی می‌یابد و سومین معنای رنگ به معنی رونق یافتن است و معنی دیگر رنگ، زینت، مال و ثروت و در برخی مواقع حامل معنای تاج و افسر می‌باشد.

۵. فلاح رستگار، گیتی، (۱۳۵۴)، در مقاله جلوه رنگ‌ها در شاهنامه فردوسی، مجله جستارهای ادبی (دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه فردوسی مشهد)، شماره ۴۴، صفحات ۶۰۳-۶۳۸، به ذکر نکته‌هایی درباره جلوه رنگ‌ها و بخصوص توجه به انواع جانشین رنگ‌ها در شاهنامه پرداخته است. همچنین بصورت فهرست‌وار از رنگ‌ها و کلماتی که برای نشان دادن هر رنگی بکار رفته‌اند سخن گفته است. فردوسی در مجالس بزم و رزم، به هنگام توصیف طبیعت و

صحنه‌های متنوع شاهنامه و حتی برای نشان دادن عواطف انسان، در استعمال سنگ‌ها و فلزات قیمتی و جواهرات تزیینی از جانشین رنگ‌ها بهره گرفته است. در نهایت این نتیجه حاصل شد که فردوسی از عنصر رنگ علاوه بر جلوه بخشیدن به صحنه‌های شاهنامه، در تکمیل ساختمان شعری هم سود جسته است. اما گاه هر دو وظیفه را برعهده گرفته که در این مورد رنگ‌ها و جانشین رنگ‌ها به طور مساوی مورد استفاده‌ی فردوسی بوده است.

۶. محمدی، نگین، (۱۳۹۰)، در مقاله‌ای با عنوان روان‌شناسی رنگ‌ها در شاهنامه، مجله نامه پارسی، شماره ۵۶ و ۵۷، صفحات ۱۲۹-۱۵۰، به بررسی رابطه‌ی شخصیت‌ها و موقعیتشان با رنگ‌های بکار رفته در شاهنامه پرداخته است و به این نتیجه رسید که فردوسی گرچه از روان‌شناسی رنگ‌ها آگاهی نداشته اما با استعداد ذاتی خود مفاهیم رنگ‌ها را می‌شناخته و آن‌ها را به طور سنجیده در شاهنامه به کار گرفته است. بر اساس بررسی رنگ‌ها نیز به این نتیجه رسید که هرکدام از رنگ‌ها مفهوم خاص داشتند و این مفاهیم در شاهنامه به صورت واضح مدنظر قرار گرفته‌اند و در نهایت به خلاصه‌ای از مفاهیم رنگ‌ها از دید روان‌شناختی پرداخته است.

پایان نامه

۱. احمدیان، لیلا، (۱۳۸۱)، در پایان‌نامه‌ای با عنوان بررسی عنصر رنگ و جلوه‌های آن در شاهنامه فردوسی، دانشگاه شیراز، رنگ‌های گوناگون شاهنامه اعم از رنگ‌های بی‌فام (سیاه و سپید) و فامی (سرخ، زرد، سبز، بنفش) را همراه با بررسی آماری رنگ واژه‌ها مورد بررسی و تحلیل قرار داده است و به این نتیجه رسید که رنگ‌های سیاه و سفید که رنگ‌های بی‌فامند، از نظر میزان بسامد در شاهنامه به ترتیب در ردیف‌های اول و دوم قرار می‌گیرند و نشان می‌دهند که با تفاوتی فاحش نسبت به رنگ‌های فامی در کانون توجه شاعر بوده‌اند و بسیاری از

خاصیت‌های روان‌شناسی و اسطوره‌ای این رنگ‌ها، آگاهانه یا ناخودآگاه در این اثر عظیم بازتابیده است.

۲. شبیری معالی، علی اصغر، (۱۳۸۰)، در پایان‌نامه‌ای با عنوان بررسی عناصر تجسمی در شاهنامه فردوسی، دانشگاه شاهد، به کاربرد ابعاد و عناصر تجسمی توسط این حماسه‌سرای بزرگ ایرانی پرداخته است، عناصری که بدون تردید نقش تعیین‌کننده‌ای در شکل‌گیری این اثر داشته است. فردوسی با دانش وسیعی که از رنگ و نور و عناصر و ابعاد تجسمی نظیر نقطه، خط، سطح، حجم و بافت و غیره داشته از آن‌ها برای به تصویرکشیدن فضاهای معماری و زمانی برای وصف فضاهای نقاشی مآبانه اعم از فضاهای رزمی و صحنه‌های بزمی و هنگامی برای تالو و شادابی مجالس و غیره سود جسته است. در این رساله سعی شده است با معرفی این ابعاد، دلیل بکارگیری و تأثیر هر یک از جنبه‌های مورد نظر مورد مطالعه قرار گیرد.

کتاب

۱. شفیعی کدکنی، محمدرضا، (۱۳۷۰)، در کتاب صورخیال در شعر فارسی، تحقیق انتقادی در تطوّر ایماژهای شعر پارسی و سیر نظریه بلاغت در اسلام و ایران، نشرآگاه، در بخش‌هایی به عنصر رنگ در شاهنامه پرداخته است و معتقد است که در همه‌ی تصاویر تشبیهی شاهنامه، عنصر رنگ محور اصلی تداعی است و دایره‌ی لغوی فردوسی از نظر توجه به رنگ‌ها و تفاوت آن‌ها با یکدیگر، شاید وسیع‌ترین دایره لغوی رنگ در شعر فارسی باشد.
۲. رستگارفسائی، منصور، (۱۳۶۹)، در کتاب تصویرآفرینی در شاهنامه فردوسی، انتشارات دانشگاه شیراز، در فصل‌هایی به دنیای رنگ‌ها و رنگ اشرافیت در تصاویر شاهنامه پرداخته است و تجلی و تأثیر رنگ را در جای جای شاهنامه مورد بررسی قرار داده است.